A 21. század egyeteme: megújulási kényszerek, megőrzendő értékek

Az egyetem az egyik legrégebbi, változatlan formában működő intézmény Európában (a katolikus egyház, a brit parlament, Izland és az Isle of Man parlamentje, valamint néhány svájci kanton társaságában). A szívós fennmaradás titka valószínűleg abban rejlik, hogy miközben éthoszának bizonyos elemeit évszázadokon át megőrizte, képes volt a nagy megújulásokra.

Hosszú története során több nagy megrázkódtatás érte az egyetemet, volt, hogy úgy látszott, meg is fog szűnni az adott formában. Az első nagy válságot a 18–19. század fordulóján kellett megérnie, amikor a felvilágosodás, az ipari forradalom és végül a nagy francia forradalom hatására megkérdőjeleződött az egyetem szükségessége. A forradalmi hevület a középkori eredetű egyetemeket konzervatívnak, elavultnak tartotta, és megszüntetésüket követelte. A válságból való kilábalást, a megújulást a *Humboldt* testvérek nevével fémjelzett reform hozta. Az állam által alapított, a kutatás és oktatás egységét képviselő, az egyéni teljesítményre építő modern egyetem nagy sikereket ért el a 19. században. A nemzetállamok létrejötte, majd létrehozása újabb súlyos kérdések elé állította az egyetemeket. A mindaddig nemzetközi kitekintésű egyetemek nemzeti keretekbe zárkóztak. A 20. század totalitárius rendszerei alapvető értéküket, autonómiájukat vették semmibe, és az európai egyetemek, egyes professzorok nem egyszer kiszolgálták az embertelen hatalmakat. Ekkor került át feltartóztathatatlanul az egyetemi világ súlypontja az Egyesült Államokba. (*Wittrock*, 1993)

Az 1950-es évek elején – a nagy gazdasági fellendüléssel párhuzamosan – megindult hallgatói létszámexpanzió kezdetben eufóriát váltott ki a nyugati világ egyetemein. De már 1968-ban olyan válság tört ki, amely ismét kérdésessé tette az egyetem létjogosultságát, társadalmi funkcióját. Ebből a bonyolult okokra visszavezethető, a hallgatói lázadásokban is megnyilvánuló forrongásból ismét egy reform volt a kivezető út. Az egyetemi intézményrendszer demokratizálása, a képviseleti jellegű vezető testületek létrehozása, a tananyagok korszerűbbé tétele bizonyos megnyugvást hozott, de a megrázkódtatás mély nyomokat hagyott az egyetemi világban és annak társadalmi megítélésében. Az egyre nagyobb méreteket öltő társadalmi alrendszer végérvényesen átpolitizálódott. (*Riesmann – Stadtman* 1973)

Az 1970-es évek elején más aggodalmak merültek fel, amelyek elsősorban az oktatás minőségét érintették. (*Trow*, 1974) A rendületlenül folytatódó expanzió következményei táplálták az „igazi egyetem” iránti egyre erősebb nosztalgiát. Közben a kormányzatok a növekedés kezelésének különböző megoldásaival próbálkoztak: az intézmények gazdasági hatékonyságának ösztönzésével, az indirekt irányításra való áttéréssel. A demográfiai hullámok folyamatosan változó helyzeteket teremtettek, a felsőfokú továbbtanulás, mint az ifjúsági munkanélküliség áthidalásának eszköze, egyben a potenciális diplomás munkanélküliség egyik okozója merült fel. A felsőoktatási részvételi arány növekedése megállíthatatlan, öngerjesztő folyamattá vált, ami felvetette azt a kérdést, hogy a felsőoktatásról új megközelítésben kellene gondolkodni, túl kell lépni a tömegessé válásból adódó problémák taglalásán. (*Hrubos*, 2000)

Az UNESCO 1995-től konferencia-sorozatot szervezett, amely a felsőoktatás helyzetét tárta fel az egyes régiókban, kontinenseken. A sorozat lezárására 1998-ban

került sor Párizsban, ahol „Felsőoktatás a 21. században” címmel rendeztek tanácskozást. A résztvevők deklarációt fogadtak el, amely leszögezi, hogy a felsőoktatás világszerte válságban van, ami a társadalmi nyomás következtében megfékezhetetlennek látszó expanzió és a permanens finanszírozási nehézségek megoldhatatlan ellentmondásából fakad. Felhívja a figyelmet arra, hogy a jövő felsőoktatásának új szemléletet kell követnie társadalmi szerepét illetően. Nyitnia kell környezete felé, felelősséget kell vállalnia az oktatás teljes vertikumáért, releváns tudást kell közvetítenie. Másfelől meghatározó szerepet kell játszania abban, hogy a jelenleg értékválsággal küzdő társadalmak meg tudják haladni gazdasági szempontokra korlátozódó beállítottságukat, és nagyobb figyelmet fordítsanak a morális és lelki dimenzióra. (*World Declaration*, 1998)

Az európai felsőoktatási reform

Ebben a kontextusban kell értelmeznünk a 20. század utolsó éveiben meghirdetett európai felsőoktatási reformot, amely terjedelmében és mélységében példátlan a felsőoktatási reformok eddigi történetében, hiszen egy egész kontinensre vonatkozik és a felsőoktatás úgyszólván minden vonatkozását érinti. Nagyszabású vállalkozásról van tehát szó, amelyet az európai egyetem megmentésére, megújítására tett kísérletnek is tekinthetünk. A kockázatoktól sem mentes reform esélyt adhat arra, hogy az európai egyetem veszélybe került értékes hagyományaiból a megőrzendőket tovább lehessen éltetni, át lehessen vinni a 21. századba. Bizonyos fontos vonatkozásokban azonban mindenképpen új utakat kell követni. Az Európai Felsőoktatási Térség létrehozásának egyik alapvető indítéka a kontinens gazdasági versenyképességének fenntartása, fokozása volt. A versenyképesség azonban nem szűkíthető le a gazdasági dimenzióra. A reform reményt ad arra, hogy egy új felsőoktatási modell születik, amelyek a jól ismert és éppen az utóbbi évtizedekben egymáshoz közeledő korábbi modellek (brit, Humboldt-i, *Napoleon*-i, amerikai) értékes elemeiből tanulva sajátos vonásokat fog felmutatni és ezek teszik majd versenyképessé a globalizálódó világban. (*Hrubos*, 2003)

Clark híres háromszöge

A felsőoktatás kutatók jó hasznát veszik *Clark* sémájának, amely a felsőoktatási rendszereket a fő aktorok viszonylagos súlyának alakulásával jellemzi. Az akadémiai világ (akadémiai oligarchia), az állami, kormányzati bürokrácia és a piac az a három fő szereplő, amelyek befolyása, a befolyásért folytatott küzdelme megadja egy ország vagy kontinens felsőoktatásának alapvető vonását. (*Clark*, 1983)

Kérdés, hogy az európai felsőoktatási reformban milyen pozíciókhoz jutnak ezek az aktorok. Két fontos nyilatkozatból kaphatunk adalékokat ehhez.

Az akadémiai világ hangja

Az akadémiai világ 1988-ban, tehát még a reform hivatalos meghirdetése előtt leszögezte álláspontját. Az európai egyetemek Magna Chartája azóta megkerülhetetlen dokumentum. A történelmi szimbólumokkal körülvett aláírási aktusra Bolognában került sor, amikor Európa e legősibb egyeteme megalapításának kilencszázadik évfordulóját ünnepelte. Mintegy 300 rektor írta alá akkor a dokumentumot, majd az évente megrendezett ceremóniákon további egyetemek csatlakoztak hozzá. Jelenleg közel 500 aláírás olvasható az eredeti szöveg alatt. (A Magna Chartát nemcsak európai egyetemek írhatják alá, már eddig is szerepelnek ázsiai, ausztráliai és amerikai rektorok aláírásai. A szövegét 41 nyelvre fordították le, köztük kínai, hindi és japán nyelvre.) Ezek a ceremóniák a középkor hangulatát idézik. A rektorok az eredetileg templomként szolgáló aulában saját egyetemük talárjában jelennek meg, színpompás gyülekezetet alkotva. A külsőségek megerősítik azt a gondolatot, hogy az európai egyetemek mélységesen tisztelik hagyományaikat, büszkék egyedi voltukra.

A Magna Charta Universitatum emelkedett stílusú szöveget tartalmaz. („Alulírottak, az európai egyetemek rektorai az államok és a népek lelkiismerete előtt ünnepélyesen kihirdetik azokat az alapelveket, amelyek jelenleg és a jövőben az egyetem küldetését fenntartani hivatottak...") A sarkalatos alapelvek között a következőket olvashatjuk:

„A földrajzi helyzetből és a történelmi hagyományokból fakadóan különbözőképpen megszervezett társadalmakon belül az egyetem autonóm intézmény, amely a tudományos kutatásban és az oktatásban hozza létre, értékeli és adja át a kultúra értékeit…"

„A kutatás, az oktatás, a képzés szabadsága az egyetemek életének alapelve; az államhatalomnak és az egyetemeknek saját illetékességükön belül biztosítaniuk kell ennek az alapvető követelménynek a tiszteletben tartását…"

„A türelmetlenséget elutasító, a párbeszédre mindig kész egyetem a tanárok és a diákok együttműködésének kivételezett helye…"

„Az egyetem az európai humanista hagyományok letéteményese..."

Az alapelvek követésére eszközöket is megjelöl a dokumentum. Kiemelésre érdemes a következő:

„Minden egyetemnek biztosítania kell a sajátos körülmények tiszteletben tartásával hallgatóik szabadságát és azokat a feltételeket, amelyek között az általuk célul kitűzött tanulmányok folytathatók, a kulturális értékek elsajátíthatók."

Végül megjegyzi:

„Ezért – mint történelmük kezdeti időszakában – előmozdítják a tanárok és hallgatók mobilitását, és a nemzeti diplomák megtartása mellett a végzettségek, címek és vizsgák egyenértékűségének, valamint az ösztöndíjak adományozásának általános politikáját fontos tényezőnek tekintik küldetésük teljesítésében." (*Magna Charta Universitatum*, 1988)

A nemzeti és nemzetek feletti kormányzatok hangja

Európa oktatási miniszterei 1999-ben írták alá az úgynevezett Bolognai Nyilatkozatot. (*Joint Declaration*, 1999) Ez a dokumentum az Európai Felsőoktatási Térség létrehozását célozza meg,

„amely kulcstényező a polgárok mobilitásának és munkaerőként való alkalmazhatóságának elősegítésében és az európai kontinens általános fejlesztésében."

Európát elsősorban a világ más régióihoz képest értelmezi:

„Bármely civilizáció életképessége és hatékonysága azzal a vonzerővel mérhető, amelyet kultúrája más országok számára gyakorol. Gondoskodnunk kell arról, hogy az európai felsőoktatási rendszer világméretekben rendkívüli kulturális és tudományos hagyományainkhoz hasonló mértékű vonzerőt gyakoroljon."

Hivatkozik az európai egyetemek Magna Chartájára, utal az egyetemek függetlenségének és autonómiájának tiszteletben tartására, de közben nagyon gyakorlatias feladatokat fogalmaz meg, amelyek megoldását kormányzati szintről kell irányítani: könnyen érthető és összehasonlítható fokozatot adó képzés bevezetése, oklevélmelléklet alkalmazása, alapvetően két fő cikluson alapuló rendszer létrehozása, az Európai Kredit Átviteli Rendszer elterjesztése, a minőségbiztosítás szisztematikus megvalósítása. Bár tartalmi értelemben többször utal Európára, végül is – kimondatlanul – az angolszász, főleg amerikai modell átvételét célozza meg.

Az alig vállalt, ámde domináns erő: a piac

A két bemutatott dokumentum az akadémiai oligarchia, illetve a nemzeti, nemzetek feletti kormányzati bürokrácia értékeit, álláspontját mutatja. Előbbi a hagyományokra, az egyediségre, az európai gondolatra utal, utóbbi az egységesítést, a jól áttekinthető rendszert preferálja, az európai versenyképességet globális szinten célozza meg, kulcsfogalma a kontinens vonatkozásában értelmezett hatékonyság. Közben nagy hangsúlyt ad az intézményi autonómiának és felelősségnek. Úgy tűnik, hogy a reform végrehajtásának akadémiai és gyakorlati terheit elsősorban az intézmények vállára helyezi.

Hol van viszont a harmadik aktor, a piac? A két dokumentumban szó se esik a reform áráról, az átalakítás költségeiről, a tandíjakról, a mobilitás anyagi vonzatáról, az európai felsőoktatási intézményeknek a hallgatókért és a pénzügyi forrásokért egymással folytatandó versenyéről. Miközben a gyökeres változtatást végül is a finanszírozási nehézségek indították el. Ez a látványos hiány, az egyik „főszereplő" hallgatólagos „kifelejtése" az egyik olyan pont, amely a reform belső feszültségeit, ellentmondásait szimbolizálja.

Lesz-e sajátos és sikeres európai modell?

Európa egyetemei most egy olyan modellhez próbálnak alkalmazkodni, amely tulajdonképpen még nem létezik. Ez a szervezeti izomorfizmus egyik érdekes változata. (*Reisz*, 2004) Mindenki saját nemzeti környezetéből kiindulva kezd neki a reformnak, a még nem létező modell felé való elmozdulásnak. Így szükségképpen sokféle megoldás születik. Lehetséges, hogy ezek együtteséből bontakozik ki egy új, valóban európai modell.

Irodalom

Berdahl, R. (1993): Public Universities and State Government: Is the Tension Benign? In: Berg, C. (ed): *Academic Freedom and University Autonomy*. CEPES Papers on Higher Education, Bucharest. 162–172.

Clark, B. R. (1983, ed.): The Higher Education System. Berkeley, University of California Press

Hrubos I. (2000): Új paradigma keresése az ezredfordulón. *Educatio*, 1. 13–26.

Hrubos I. (2003): Napjaink reformja: az Európai Felsőoktatási Térség létrehozása. *Educatio*, 1. 51–64.

Magna Charta Universitatum. Bologna, 18th of September (1988)

Reisz, D. R. (2003): Izomorfizmus, konfliktus és kreativitás. A közép és kelet-európai felsőoktatás az 1990-es években. *Educatio*, 1. 19–32.

Riesman, D. – Stadtman, V. A. (1973, eds.): *Academic Transformation*. McGraw-Hill Book Co., NY.

The European Higher Education Area. Joint declaration of the European ministers of education. Convented in Bologna on the 19th of June (1999)

Trow, M. (1974): *Problems in the Transition from Elite to Mass Higher Education.* Policies for Higher Education. UNESCO, Paris.

Wittrock, B. (1993): The Modern University: the Tree Transformation. In: Rothblatt, S. – Wittrock, B. (eds.): *The European and American Univerity since 1800.* Historical and Sociological Essays. Cambridge University Press. 330–362.

Hrubos Ildikó

Szociológia és Szociálpolitika Tanszék, Budapesti Corvinus Egyetem

A roma tanulók iskoláztatási esélyei

Húsz évvel ezelőtt is azt gondoltam és most is azt gondolom, hogy egy oktatási rendszer megítélésének a legfontosabb szempontja az, hogy milyen iskoláztatási lehetőségeket és esélyeket képes nyújtani a leginkább hátrányos helyzetű, és ennek következtében az iskoláztatás ügyében is leginkább állami gondoskodásra és támogatásra szoruló gyerekeknek.

Kissé nagyvonalúan úgy is fogalmazhatnék, hogy nem „nagy kunszt" jó iskolákat csinálni a középosztályi gyerekeknek, és jó eredményekkel oktatni és nevelni a rendezett körülmények között élő, támogató szülőkkel megáldott, ambiciózus, jó képességű gyerekeket, akiknek a szülei készséggel együttműködnek a tanárokkal, és arra is hajlandók, hogy különórák finanszírozásával korrigálják az iskolai szolgáltatások hiányosságait. A komoly és nehéz pedagógiai kihívást azoknak a gyerekeknek az oktatása jelenti, akik ilyen családi háttérrel nem rendelkeznek és akiknek az iskoláztatási eredményei éppen ezért szinte kizárólag az iskolákon és a pedagógusokon múlnak, vagyis azokon a feltételeken, amelyeket az iskola nyújt nekik, és azokon a módszereken, amelyeket a tanárok alkalmaznak velük szemben.